

BEKKER ZSUZSA

KAUTZ GYULA ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA*

Kautz Gyula a kiegyezéskor és századvég gazdasági, gazdaságpolitikai közéletének jelentős alakja, az első magyar nemzetközi hírű professzionális közgazdász.¹ Az elméleti tudomány kiváló úttörő művelője hazánkban, kora nemzetközi tudományos közössége által elismert és tisztelt szakember. Az oktatás, a kutatás és a gazdasági praxis számos területén fontos szerepet betöltő személyiség, a magyar nemzeti liberalizmus kiemelkedő képviselője. Pályájának 1883-tól 1900-ig tartó közel két évtizede különösen érdekes a bankszakma számára: ekkor az Osztrák-Magyar Bank csúcsvezetésének tagjaként, először mint magyar alkormányzó, majd 1892-től 1900-ig a bank kormányzójaként dolgozott.

Élete és munkássága példaképpé vált, méltán érdemelte ki a megtisztelő, „a mi Kautzunk” hivatkozást kortársaitól és az utókori méltatóktól. Híres, eredetileg németül írt elmélettörténete, „A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése” (1860) máig idézett forrásmű,² nemzetgazdaság- és pénzügytana kora korsze-

* A tanulmány eredetileg Kautz: Államgazdaság- vagy pénzügytan c. műve reprint kiadásának utószavaként íródott Kautz születésének 175. évfordulója alkalmából. (Aula Kiadó, 2004. Előkészületben.)

1 Kautz életével és munkásságával foglalkozó fontosabb tanulmányok: *Földes Béla* (1911): Kautz Gyula ig. és r. tag emlékezete. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1911. évi április hó 30-án tartott ünnepélyes közgyűlésén. Budapest: MTA. Emlékbeszéd, XV. kötet, 5. sz. 161–211. o., *Harmat Zsigmond* (1985): Kautz Gyula közgazdasági munkássága. Egyetemi Szemle, 1. sz., *Orosz Róza* (1991): Kautz Gyula munkássága és helye a közgazdasági gondolkodás történetében. In: Mihalik István (szerk.): Magyar közgazdászok arcképvázlat. Közgazdaságtani (Fjirkák 68. BKE PTK. 75–113 o., *Bekker Zsuzsa* (szerk.) (2002): A magyar közgazdasági gondolkodás (a kezdetektől a II. világháborúig). Budapest: Aula Kiadó. kötetben lévő két tanulmány: *Harmat Zsigmond–Hild Márta*

(2002): Kiegyezéskor és századvég. Közgazdasági elmélet-intézmények-oktatás. 328–348. o. és Bekker Zsuzsa: A „praktikus eszmemenetekről” a „doktrinár fejtegetéseikig”. 19–41. o., továbbá, *Bekker Zsuzsa* (2003): Egy magyar „homo historicus” – Kautz *Geschichtéje*, a közgazdasági tudat emlékezetkihasználásai és az eszmetörténet-írás. In: Tantörténet és közgazdaságtudomány. Budapest: Aula Kiadó, 2003, 67–100. o. (Részletesebb bibliográfia in: Bekker, 2003)

2 A mű Kautz születésének 175. évfordulója alkalmából 2004-ben jelenik meg először magyar nyelven a budapesti Corvinus Egyetem Elmélettörténet tanszékének közreműködésével az Aula Kiadó gondozásában. Fordították: Bródy András, Frenkel Gergely, Hild Márta és Horváth László. (Előkészületben.) Korábban magyar nyelven csak a *Budapesti Szemle* 1859. és 1860-as köteteiben közölt kivonat alapján lehetett némi képet alkotni a műről.

rűségi kritériumainak minden tekintetben megfelelő alkotás, különböző kiadásain közgazdászok generációi nőttek fel.

A tanulmány e nagyívű pálya eredményeinek bemutatására vállalkozik s egyben tisztelgés Kautz születésének 175. évfordulója alkalmából.

Kautz Gyula 1829. november 5-én született Győrött. Apja Kautz Ignác gyógyszerész, anyja Kletzár Alojzia, vagyonos kereskedő lánya volt. Gyulát és öccsét, Gusztávot, aki később a győri jogakadémia tanára és rektora is lett, a szülők jogi pályára szánták. Kautz ifjú korától érdeklődött a történelmi kérdések iránt, ami szinte természetes folyománya volt a század hangulatának, szellemiségének és eseményeinek. Szakmai, emberi, magatartásbeli példaképei korán kikristályosodtak. Ifjúkori alkalmi találkozásai a nagyformátumú, művelt államférfival, Széchenyivel és közvetlen tanítványi kapcsolata a német történelmi iskola elismert vezetőjével, a tudós Roscherrel, lényegesen hozzájárultak szakmai irányultságának formálódásához. Történelmi, gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai felfogása jól körvonalazható e két fő hatás erőterében. E hatások szakmai inspirációs forrásként markánsan őrződnek az érett tudós munkássága során is, problémameghatározásaiban és -megoldásaiban egyaránt. 1850-ben Pesten jogi szigorlatot tesz. Az 1850/51-es tanévet a berlini, heidelbergi, lipcsei egyetemeken tölti. Lipcsében alakul ki tanítványi kapcsolata Roscherrel. 1851-ben a pozsonyi jogakadémia segéd-tanára, 1853-tól rendkívüli tanárként a nagyváradi jogakadémián tanít osztrák pénzügyi jogot, majd nemzetgazdaság-

tant. 1858-tól Budán, a Műegyetemen oktat, 1863-tól a pesti egyetemen tanít először közjogot és közigazgatást, majd átveszi a nemzetgazdaságtan és pénzügytan tanszéket. 1864-ben a prágai egyetem egyik tanszékének vezetésére kap felkérést, melyet nem fogadott el itthoni feladataira és kötelességeire való hivatkozással. A pesti tudományegyetem előbb dékánná, majd az 1873/74-es tanévben rektorává nevezte ki.

Akadémiai karrierje is nagy ívű. Az 1860. október 12-én tartott XXII. „ünnepélyes köz ülésen” hirdeti ki Toldy Ferenc titoknak, hogy „Kautz Gyula budai műegyetemi tanár, a statistica és államgazdaságtan szerencsés művelője” levelező tagul választatott. 1865-ben már rendes tag (ajánló Deák Ferenc és Pauler Tivadar). 1867. április 8-án olvassa fel székfoglaló értekezését „Az államadósság-ügy elmélete” címen. 1887-től igazgató tag, 1903–1904-ben osztályelnök, majd 1904–1907 között az MTA másodelnöke. Munkáit három alkalommal „koszorúzták” Fáy-díjjal, egyszer Marczibányi-díjjal, 1878-ban az akadémia „nagy jutalommal” tüntette ki. A korabeli nemzetközi szakmai társaságok munkájában is részt vesz. A párizsi Société d'Économie Politique 1890-ben választotta külső taggá, ugyanakkor, amikor például Mengert, Böhm-Bawerket, Lexist és Pantaleonit. Alakulásától, 1885-

től, a londoni Nemzetközi Statisztikai Intézetnek (ISI) is tiszteleti tagja volt.

A századvég Magyarországnak nagy alakjaihoz méltóan a reformfolyamatoknak nemcsak szemlélője, hanem aktív részese is volt. Jelentős szerepet játszott a kiegyezés gazdasági vonatkozásainak kidolgozásában, az ennek kapcsán felmerült gazdasági problémák véleményezésében és megoldásában. Tagja volt a kiegyezést előkészítő 1867-es bizottságnak, első előadója az országgyűlés pénzügyi bizottságának, s ezzel az első költségvetésnek. Jegyzője volt a Bécsben üléső kvótabizottságnak és több ízben az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának. A kormány megbízta a tiszai vasút igazgató választmányában való képviseléssel is. 1883-ban került az Osztrák-Magyar Bank vezetésébe mint magyar alkormányzó, 1892-ben a bank kormányzójává nevezték ki, ebben a tisztségben 1900-ig dolgozott. A jegybank élén keresztül vitte az Osztrák-Magyar Monarchia valutarendezését, a munka befejeztével megvált tisztségétől.

A politikai közéletben is tevékenyen dolgozott ifjúkora óta, a részvétel és elismerés e téren is harmóniában van. 1848-ban önkéntes nemzetőr. 1865-től kezdve több cikluson át Győr város parlamenti képviselője. A Deák párthoz csatlakozott, Deák belső köreihez tartozott, s élete végéig „a Deákisztikus politika szilárd meggyőződésből híveinek és hirdetőinek”³ táborához sorolta magát. 1875-ben a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta meg, 1885-től az átszervezett magyar főrendiház tagja

(mint a jegybank magyar alkormányzója, majd kormányzója), 1893-ban valóságos belső titkos tanácsossá nevezték ki, 1898-ban a Ferenc József-rend nagykeresztjével tüntették ki. 1902-ben megválasztották a Közgazdasági Társaság elnökének, mely tisztségről korára való tekintettel 1908-ban lemondott. 1909. március 27-én halt meg. Az akadémia oszlopcsarnokában ravatalozták fel, onnan kísérték utolsó útjára kollégái és tisztelői a Kerepesi úti temető díszparcellájába. Nemzetközi elismertségét jelzi, hogy a *The Economic Journal* többoldalas nekrológban emlékezett meg Kautzról.

„Egy simán lefolyó, a tudomány és a közélet magaslatán mozgó élet volt az, melyet Kautz Gyula élt. Egy jól felhasznált élet, a legnemesebb munkának szentelve, a tudománynak és a közérdeknek. Elismerés és jólét kísérte munkáját.”⁴ – értékel méltán a kortárs.

„A nagyobb szabású elméleti munkálkodást Kautz nyitja meg” a közgazdaságtan terén Magyarországon, írja Földes Béla.⁵ E nyitány elég nagyszabásúra sikerül, mert első műve szinte azonnal beemeli a nemzetközi ismertségbe. Mindössze 29 éves, amikor Bécsben megjelenteti közgazdaságtanának, a „Theorie und Geschichte der National-Oekonomik” (A közgazdaságtan elmélete és története) című munkájának első kötetét, ami a szoros értelemben vett nemzetgazdaságtan; két év múlva követi a második kötet, az átfogó elmélettörténeti áttekintés, a „Die geschichtliche Ent-

4 Földes, 1911, 162. o.

5 Földes Béla (1898): A társadalmi gazdaságtan elemei. 2. kiadás. Budapest: Eggenberger.

3 MTA Kézirattár, MS 1199/1.

wickelung der National-Oekonomik und ihrer Literatur” (A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése) alcímű könyv, ami világhírének közvetlen forrása lett. A közgazdasági gondolkodás története ma is *a kor négy alapvető dogmatörténeti munkája közt tartja ezt számon*, az angol McCulloch, a francia Blanqui és a német Roscher művei mellett. A könyv megjelenése idején kétségbevonhatatlanul a nemzetközi élvonal elsőrangú műve volt. Hírét elősegítette, hogy a jó szemű és nagyolvasottságú Kautz olyan szerzőket és műveket is látókörében tartott, akik és amelyek mások figyelmét részben vagy egészben elkerülték (ennek leghíresebb példája Gossen felfedezésének esete, de ide sorolható többek között Cantillon és Marx értékelése is). *Műve egészében elismert alkotás*, méltatói és hivatkozái között a közgazdaságtan olyan hírességeit találjuk, mint Marshall, Marx, Ingram, Jevons, Knies, Roscher, Schäßle, Schumpeter, Stein, Wagner és mások. Kautz könyvét a dogmatörténet következetes, átfogó áttekintése emelte kora művei fölé, ez volt alapvető korabeli újdonsága. Mára voltaképpen ez lett a szakirodalom domináns műfaja.

Másik kimagasló fontosságú írása, „A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon” című, 1868-ban megjelent, majd 1911-ben utánnyomott, s végül 1987-ben reprintben ismételt kiadott mű. A munka nemcsak közgazdasági tanulmány, hanem művelődéstörténeti és közjogi forrásmunka is. Hazánkban voltaképpen teljesen előzmény nélküli vállalkozás volt. Századnyi íven túlmutatóan ez

maradt az egyetlen *szisztematikus magyar közgazdasági eszmetörténet*.⁶ Ha az 1930-ban kiadott Közgazdasági Lexikont forgatjuk, észrevehetjük, hogy a közgazdasági elméletekre és a közgazdászokra vonatkozó szócikkek jórészt még Kautz munkáján alapulnak. A magyar közgazdasági gondolkodástörténet szisztematikus feldolgozása csak a 20. század végén, voltaképpen a rendszerváltozás környékén indult újra. Kautz élete végéig folytatta elmélet-történeti értékeléseit, a kor irodalmát ismertető és elemző tevékenységét cikkek, cikksorozatok, bevezető tanulmányok és akadémiai emlékbeszédek formájában. Írt többek között Skerleczről, Berzeviczyről, Kossuthról, Széchenyiről, Deákról, értekezett mások mellett Smithről, Hume-ról, Rauról, Roscherről. Élete során visszatérően foglalkozott Smithszel és Széchenyivel, az általa igen nagyra tartott két személyiség gazdasági-elméleti koncepcióival és azok hatásával. A Kautz munkái és tevékenysége révén kiformalódó magyar közgazdaság-elméleti hagyomány voltaképpen a Széchenyiféle alapvetést fogalmazza meg professzionális szinten. A Széchenyinél tudatosuló államférfiúi, reformeri magatartás, ami a helyes középút elvét kimondta, Kautznál átgondolt elméleti középútassággá lényegült.

6 A magyar eszmetörténet szisztematikus feldolgozására, a kautzi hagyományokat tiszteletben tartó továbbfolytatására a Közgazdasági Egyetem Közgazdasági Elméletek Története tanszék munkatársi gárdája tett kísérletet a jelen évszázad elején. L.: A magyar közgazdasági gondolkodás (a kezdetektől a II. világháborúig). Gazdaságelméleti Olvasmányok 2. Budapest: Aula Kiadó. 856 o.

Többször kiadott, tankönyvként használt háromkötetes „A nemzetgazdaság és pénzügytan rendszere” című műve a kor nemzetközi szinten álló tudósának példászerű munkája.⁷ Gazdaságelméleti irányzatát tekintve *közgazdasági rendszere egyidejűleg mutatja a német történelmi iskola és a smithi–milli keretű klasszikus közgazdaságtan hatását*, jó értelmű, mérlegelt ötvözetét. Nemzetgazdaságtana a folytonos fejlődésben levő társadalmat vizsgálja, minden népre és minden korra érvényes tantételeket nem feltételez. A nemzetgazdaságtan mégsem „pusztán leíró (descriptív)”, vagy „elbeszélő (historiai)” tudomány, hanem „valódi *tan-ágazatos*, azaz *dogmatikus* tudomány, (...) szoros kapcsolatban lévő elvek és *tantételek rendszere*, (...) mely a történelmet és a statisztikát stb. mint empiriai és pozitív ismerőket csak anyagtárul használja, (...) csak *bizonyítási eszközül*”.⁸ Szerinte a nemzetgazdaságtan szerves egész, amelyben az államilag szervezett nemzetgazdasági élet nem elvont elméletként, hanem a maga teljességében tárgyalandó, minden egyes problémánál „mind az elmélet, mind a gyakorlat szabályai, s az államhatalomnak teendői s eljárásának elvei is”⁹ együttesen felvetendők.

A nemzetgazdaságtan *első* kötetében a termelés, az elosztás, a forgalom és a fogyasztás területén érvényes általános el-

vek, tantételek kifejtését végzi el. A *második* rész a rendszer különös tanaival foglalkozik, aholis főiparági szerkezetben (mezei ipar, műipar, kereskedelem, pénz-, hitel- és banküzlet, valamint közlekedési ügy) tárgyalja a „társadalmi iparágak elméletét”, azok fejlődési szabályait, a konkrét nemzetgazdasági, politikai és társadalmi összefüggéseket, valamint a gyakorlati teendőket. A rendszer *harmadik* része a *pénzügy- vagy államgazdaságtan*, amely az államháztartás „leghelyesebb berendezésének és vitelének szabályait” és a konkrét állami intézkedésekkel összefüggő problémákat tekinti át.¹⁰ A közhatalom rendelkezésére álló anyagi javakkal és gazdasági értékekkel való gazdálkodás, származzanak ezek akár azon bevételekből, amelyeket a polgárok vagyonából, illetve jövedelméből vontak el, akár a közvetlen állami tulajdon formáját bírják, a közgazdász-társadalom folyamatos érdeklődésének tárgya volt és marad. A témát három nagy csoportra osztva tárgyalja: az államszükséglet, az állambevételek és az államhitel című részekben. A költségvetésről, az adózásról, az államadósságok keletkezéséről, kezeléséről írt, kiérlelt és sokoldalúan megvilágított tárgyalásmód a mai olvasónak is tartogat meglepetéseket.

Kautz természetesen foglalkozott a saját korában napirenden lévő gazdasági, gazdaságpolitikai problémákkal, azok elméleti háttérével (Kautz 1878, 1881, 1883), sőt a parlamentarizmus kérdéseivel, az alkotmányos demokrácia intézményi felépítésével, elveivel is (Kautz 1867, 1871, 1876, 1906).

7 A negyedik kiadás megjelenése kapcsán írta Földes (Weiss) Béla a *Budapesti Szemlében*: „alig van – az új Wagner-Rau féle munkán kívül – egy nyelvnek, egy irodalomnak oly munkája, mint Kautzé”. (*Budapesti Szemle*, 1880. XII. k. 167. sz. 419–426. o.)

8 Kautz Gyula (1880): *A nemzetgazdaság- és pénzügytan rendszere*. I. k. 4. kiadás, 30–31. o.

9 Uo.

10 I. m. Részlet in: Bekker, 2002, 397. o.

Csaknem két évtizeden át a monarchia jegybankjában a csúcsvezetés részese volt, az első időszakban alkormányzóként, 1892–1900 között a bank első embereként. Készült arra, hogy bankkormányzósága idejének tapasztalatait megírja. Tervezett művei között tartotta számon a valuta- és aranykérdés kidolgozását, egyetemi előadásain szerepelt a „bankügy új felfogása”. E művek kifejtett formában már nem készültek el, bár hagyatéka gazdag anyagot tartalmaz a korabeli vitákról és saját nézeteiről. Kései, „Bankomról” című kéziratot jegyzetében azt írja az Osztrák-Magyar Bankról, azaz a Monarchia jegybankjáról: „1. Az egyetlen közös-féle Institúció, mely teljesen bevált, 2. Melyben a paritás elve sikerrel lett keresztülvive és érvényesítve. 3. Mely ellen jogosult panasz M[agyar]o[rszág] részéről sohase lett emelve; súlyos időkben számos pénzügyintézetünket megmentette; s minden hiteligényeket teljesen kielégítette.”¹¹ A sokat vitatott közös bank vs. külön bank kérdésről úgy vélekedik: „Röviden kifejezve: a jelenlegi *közös* jegybanki rendszer mellett hazánkra nézve egy (neki való) nagy és erős jegybank *minden előnyei* megvannak, egyetlen hátrány nélkül; míg *külön* jegybank mellett egy kis, másodrendű jegybank minden gyöngéi mellett, a nagy Jegybank valamennyi *előnyei hiányoznának*.”¹² Eközben elismeri, hogy az önálló intézmény az államiság teljességéhez hozzá tartozik, de úgy véli, a saját jegybank ott és akkor „nem annyira közgazdasági mint inkább egy rendkí-

vül nagy *politikai és közjogi kérdés*”, ami idővel rendeződni fog.

E kényes kérdésben kifejtett véleménye általában is jellemzi szakmai, közgazdasági érvelésmódját és a viták terén felmutatott magatartását. Ha valamiről meg volt győződve, azt szilárdan képviselte, akkor is, ha nem feltétlenül számított egyöntetű elfogadásra. Érvelésére mindig a nagyfokú gondosság, az *érveket és ellenérveket sokoldalúan bemutató szigorú tárgylagosság* a jellemző. A századvég nyelvezete néha nehezíti a mai olvasó dolgát, ugyanakkor a művek tartalmilag világosak, mindig lenyűgöző olvasottság és naprakészség sugárzik belőlük. A különböző érvek, érrendszer sokoldalú bemutatása, a prók és kontrák végtelen sora ritka élmény egyértelmű formulákat kedvelő világunkban.

Magával szemben igényes volt, de környezetét is szigorú mérce szerint ítélte. „Magyar tudományról, mint igazi szociális kultúráról még nem szólhatni”, állapította meg 1905-ben, nem kis vitát váltva ki ezzel a megállapításával is.¹³ Néhány évvel később az akadémia elnöke mintegy választ adott a polémiára: „(...) Érdeimei és tekintélye oly magaslatra emelték, a melyen a népszerűséget nem kellett keresnie.” „(...) nem kerülte, sőt szerette a harcot (...); de ebben a harcban ellenfelei is elösmerték és megbecsülték hazafiságát, tiszta jellemét, meggyőződésének

11 MTA Kézirattár, MS 1207/16.

12 MTA Kézirattár, MS 1207/22, Ad Bank.

13 Idézett megállapítását utólagos interpretációként fűzte kritikai véleményéhez, amelyet az MTA másodelnöki tisztségének elfoglalása alkalmából tartott beszédében fejtett ki. L. Kautz Gyula (1905): Tudomány és tudományosság hazánkban. (MTA elnöki megnyitó beszéd). Horánszky, Budapest.

szilárdságát s annak nyilvánításában való független bátorságát.”¹⁴

Magyar részről avatott méltatóként ismerhetjük el Heller Farkast, aki Kautz széles látóköre, vasszorgalma és fáradhatatlan kintartása mellett kiemeli hivatásszeretét. „Tudománya iránti rajongó szerepette (...) életének utolsó éveiben is úgy lángolt benne, mint akkor, mikor (...) első munkáját megírta.” Mindezek együttesen „Kautz Gyulát azzá a tudóssá avatták, akire a magyar közgazdasági tudománynak és az Akadémiának ebben a korban éppen szüksége volt.”¹⁵ „A magyar közgazdasági tudományt ismét bekapcsolja az európai eszmemozgalomba és a bekövetkező kedvező körülmények folytán azt attól többé elszakítani nem lehet” – hangzik egybecsengően Földes Béla, a neves kortárs értékelése is.¹⁶

KAUTZ GYULA FŐBB MŰVEI

Könyvek

1855. *Az austriai birodalom statisztikája, különös tekintettel Magyarországra.* Főtanodák használatára s öntanulmányul. Emich, Pest, 440 o.
1858. *Theorie und Geschichte der National-Oekonomik. Propyläen zum volks- und staatswirtschaftlichen Studium.* 1. k.: *Die National-Oekonomik als Wissenschaft.* Gerold, Bécs, XII+442. o.

14 Berzeviczy Albert, az MTA elnökének nekrológja Kautz Gyula ravatalánál. 1909. márc. 29. Akadémiai Értesítő, 1909. 201–202. o.

15 Heller Farkas (1930): *A Magyar Tudományos Akadémia és a közgazdasági tudományok.* Budapest: MTA. 31 o.

16 Földes, 1911.

1860. *Theorie und Geschichte der National-Oekonomik* 2. k.: *Die geschichtliche Entwicklung der National-Oekonomik und ihrer Literatur.* Gerold, Bécs, XV + 792 o.

Magyarul: A nemzetgazdaságtan és irodalmának történeti fejlődése. Aula Kiadó, Budapest, 2004. (Előkézsületben)

1862. *Politika vagy országásattan, tekintettel a két művelt világrész államintézményeire és törvényhozására.* Rendszeres tan- és kézikönyvül. Heckenast, Pest, XV + 524 o.

1863. *Nemzetgazdaság- és pénzügytan – tekintettel a gyakorlati iparéletre, a fensőbb tanulmány szükségére, meg az államkormányzat és törvényhozás feladataira.* Heckenast, Pest, XV + 696 o.

2. *átdolgozott kiadás:* A nemzetgazdaság- és pénzügytan rendszere. 1. k.: A nemzetgazdaságtan rendszere. Heckenast, Pest, 1870. VII + 520 o. 2. k.: A pénzügytan rendszere. Heckenast, Pest, 1872. X + 257 o.

3. *átdolgozott kiadás:* A nemzetgazdaság- és pénzügytan rendszere. 1. k.: A nemzetgazdaságtan általános tanai. Franklin, Budapest, 1875. XV + 303 o. 2. k.: A nemzetgazdaságtan különös tanai. Franklin, Budapest, 1875. IX + 292 o. 3. k.: A pénzügy- vagy államgazdaságtan. Franklin, Budapest, 1876. VIII + 279 o.

4. *átdolgozott kiadás:* A nemzetgazdaság- és pénzügytan rendszere. 1. k.: A nemzetgazdaságtan általános része. Franklin, Budapest, 1880. VII+348 o. 2. k.: A nemzetgazdaságtan különös része. Franklin, Budapest, 1881. XIV + 517 o. 3. k.: Államgazdaság- vagy pénzügytan. Franklin, Budapest, 1885. XII + 370 o.

5. *újólágy át dolgozott kiadás:* A nemzetgazdaság- és pénzügytan rendszere. 1. k.: A nemzetgazdaságtan rendszere. Általános rész. Franklin, Budapest, 1890. VII + 326 o.

1863. *Az 1862-iki londoni világ-ipartárlat, különösen közgazdasági és általános iparműveltségi szempontból.* Jelentés a nagyméltóságú m. kir. helytartótanáchoz. Egyetemi Nyomda, Buda, 156 o.

1866. *Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika, folytonos tekintettel törvényhozási feladatainkra és társadalmi teendőinkre az anyagi érdekek terén.* Heckenast, Pest, I VII + 678 o.

1868. *A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon.* Heckenast, Pest, XVI + 602 o. *Második kiadás,* változatlan utánnomás: 1911. *Reprint:* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. *Németül* rövidített változat: *Entwicklungs-Geschichte der volkswirtschaftlichen Ideen in Ungarn und deren Einfluss auf das Gemeinwesen* (átdolgozta: Schiller Zsigmond). Carl

- Grill's Hof-Buchhandlung, Budapest, [1875.] 235 o., Uaz. (Nach dem Ung. mit einem einl. Vorworte Deutsch bearb. v. Sigmund Schiller.) Franklin, Budapest, 1876. XVI + 232 o.
1871. *A társulási intézmények a nemzetgazdaságban.* Ráth Mór, Pest, XII + 459 o. *Második* kiadás: 1887. *Harmadik (új) kiadás:* 1887.
1876. *A politikai tudomány kézikönyve.* Franklin Nyomda, Budapest, 597 o. *Újólal átnézett és javított kiadás:* Franklin-Társulat, Budapest, 1877. XVI + 554 o.
- Fontosabb tanulmányok,
folyóiratcikkek, emlékezésedek**
1856. Smith Ádám és az újkori nemzetgazdászattan. *Kellet Népe*, 2. füzet, 5. sz.
1859. A nemzetgazdasági irodalom újabb mozzanatai. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, V. k. 119–123. o. Második közlemény. *Budapesti Szemle*, 1859. V. k. 306–310. o.
1859. A nemzetgazdasági eszmék és elméletek története. Első közlemény: Az Ó- és középkor. *Budapesti Szemle*, VII. k. 3–34. o. Második közlemény: Az újabb kor – A merkantil rendszer. *Budapesti Szemle*, 1859. VII. k. 254–278. o.
1860. A nemzetgazdasági eszmék és elméletek története. Harmadik közlemény: Az újabb kor – A physiocraták. *Budapesti Szemle*, VIII. k. 15–16. o. Negyedik közlemény: Smith rendszere. *Budapesti Szemle*, 1860. VIII. k. 357–388. o. Ötödik közlemény: XIX. század – Smith utódai. *Budapesti Szemle*, IX. k. 17–49. o. Hatodik közlemény: A XIX. század. *Budapesti Szemle*, X. k. 373–382. o.
1861. A budai királyi magyar műegyetem. *Statistikai Közlemények*, MTA. Statistikai Bizottság, II. 2.
1861. A szocializmus és kommunizmus rendszerei. Első közlemény: Bevezetés s történelmi előzmények. *Budapesti Szemle*, XIII. k. 66–89. o. Második közlemény: Saint-Simon és Ch. Fourier rendszere. *Budapesti Szemle*, XIII. k. 252–270. o.
1862. A szocializmus és kommunizmus rendszerei. Harmadik közlemény: R. Owen és a szocializmus Angliában. *Budapesti Szemle*, XI. k. 56–71. o. Negyedik közlemény: A legújabbkori szocialisták és kommunisták, különösen Proudhon. *Budapesti Szemle*, XI. k. 373–394. o. Ötödik közlemény: Eredmények. *Budapesti Szemle*, XVI. k. 88–119. o.
1862. A technikai és reál-oktatásügy hazánkban. *Statistikai Közlemények*, MTA. Statistikai Bizottság, IV. k.
1864. A gépüzlet nemzetgazdaságunk újabb fejlődési szakában. *Statistikai Közlemények*, MTA. Statistikai Bizottság, VI. k.
1865. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület véleménye a birodalmi vámszabályokról. *Magyarország anyagi érdekei.* Emich, Pest.
1865. Az európai államok összehasonlító vámjegyzéke. *Magyarország anyagi érdekei.* Emich, Pest.
1865. Az európai államtudomány újabb irányai. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, I. k. 171–181. o. Második közlemény. *Budapesti Szemle*, II. k. 202–216. o.
1867. A képviselői állam az újabb politikai elméletek szerint. *Budapesti Szemle*, VII. k. 382–401. o.
1867. Az államadósság-ügy elmélete. MTA Akadémiai székfoglaló. *Ism.: Akadémiai Értesítő*, I. 139–141. o.
1868. Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. Emich, Pest, 38 o. és in: *Értekezések a törvénytudományok köréből.* I. k. 5. Magyar Tudományos Akadémia, Pest, 38 o.
1870. Előszó. In: Roscher Vilmos: *A mezőipar nemzetgazdaságtani elmélete.* Eggenberger Wigand Nyomdája, Pest, 1–2. o.
1873. *Az egyetemek hivatása.* Rectori székfoglaló beszéd, 1873. október 1. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda 29 o., *Acta Reg. Scient. Universitatis Ung. Budapestiensis*, 1873–74. Fasc. I. különnyomatban is.
1873. *Emlékbeszéd Rau Károly Henrik akadémiai külföldi levelező tag felett.* Olvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1872. december 23-ki ülésén. Athenaeum, Budapest, 16 o. és in: *Értekezések a társadalomtudományok köréből*, II. k. 7. sz. MTA, Budapest.
1874. Az Újkori állam, mint szabadság-, kötelesség-, és munkaszervezet. A budapesti egyetem 1874. jún. 25. ünnepélyes közgyűlésén tartott beszéd. *Acta Reg. Scient. Universitatis Ung. Budapestiensis*, 1873–74. Fasc. II. és különnyomatban is.
1877. *A nemes érczek az emberiség történetében.* Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest, 49 o. és *Budapesti Szemle*, 1877. XIII. k. 1–49. o.
1877. Néhány irodalomtörténeti adat a hazai telepítés kérdéséhez. *Nemzetgazdasági Szemle*, I. füzet 30–40. o.
1877. A fémpénz és valutaügy. A törvényhozás és a tudomány jelen állása szerint. *Nemzetgazdasági Szemle*, II. füzet 1–46. o.
1877. *Nemzetgazdasági első remekíróink. Berzeviczy Gergely emlékezete.* Pesti Könyvnyomda, 24 o. és *Nemzetgazdasági Szemle*, 1877. IV. füzet 1–22. o.
1878. A nemzetközi pénzgység és a világerme kérdései I–II. *Budapesti Szemle*, 1878. XII. k. 98–122. o. és 153–168. o.
1879. Az angol alkotmány általános jellemzéséhez. *Budapesti Szemle*, XIX. k. 20–36. o.
1880. A „socialis kérdés”. *Nemzetgazdasági Szemle*, III. füzet 321–339. o.
1880. Közgazdasági reactio korunkban. *Budapesti Szemle*, XXII. k. 125–135. o.

1880. A fémvaluta kérdése a tudomány jelen állása szerint. Első rész: Egyszerű és kettős valuta. In: *Értekezések a társadalomtudományok köréből*, VI. k. 8. sz. MTA, Budapest. 31 o.
1881. Szabadkereskedés vagy védvám? Még egyszer megvitatva és megvilágosítva. *Budapesti Szemle*, XXV. k. 161–192. o., Különnyomat: Franklin, Budapest. 32 o.
1882. A városok keletkezése-, alakulása-, és szereplésének törvényei. Első közlemény. *Budapesti Szemle*, XXIX. k. 230–264. o. Második és utolsó közlemény. *Budapesti Szemle*, XXX. k. 203–233. o.
1883. Az európai államok pénzügyi statisztikája összehasonlító átnézetben. *Budapesti Szemle*, XXXIII. k. 28–73. o.
1883. Az államgazdaság eszméje és a socialistikus finanzia kezdetei. In: *Értekezések a nemzetgazdaságtan és a statisztika köréből*. (Szerk.: Földes Béla) MTA Nemzetgazdasági és Statisztikai Állandó Bizottság, Budapest, 31 o. és *Budapesti Szemle*, XXXIV. k. 224–241. o. és 373–385. o.
1886. Bevezetésül. In: *Hume Dávid közgazdasági tanulmányai*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, I–IV. o.
1886. Emlékbeszéd Konek Sándor a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja felett. In: *Emlékbeszédek*, III. k. 9. sz. 18 o., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
1887. Emlékbeszéd Pauler Tivadar felett. *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei*, XVII. k. 5. sz.
1888. Bevezető előszó. In: Leroy-Beaulieu Pál: *Az új szocializmus és annak bírálata*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, IX–XII. o.
1890. Smith Ádám mint a közgazdaság-tudomány megalapítója. *Nemzetgazdasági Szemle*, XI. füzet 953–985. o. Önálló kiadványként: Pallas Nyomda, Budapest, 1891. LXXI o. és mint bevezető In: Smith Ádám: *Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól*. Pallas, Budapest, 1891. VII–LXXV. o.
1895. Kerkápoly Károly emlékezete. Az MTA 1895-ik évi ünnepélyes ülésén előadva. Franklin Nyomda, Budapest, 68 o. és *Budapesti Szemle*, 1–47. o.
1896. Roscher Vilmos és a történelmi módszer a közgazdaságtudományban. Akadémia, Budapest, 79 o. és in: *Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai fölött*. 8. k. 12. sz.
1903. *Emlékbeszéd Deák Ferencz fölött*. Langer Ede és fia, Budapest, 17 o.
1904. A „Hitel” és a „Világ” méltatása. In: *Gróf Széchenyi István munkái*. II. sorozat, I. k. MTA, Budapest, III–XLIX. o. és LI–LXVII. o.
1905. A „Stádium”, a’ „Kelet népe” és a „Politikai programtöredékek” méltatása. In: *Gróf Széchenyi István munkái*. II. sorozat, II. k. MTA, Budapest, XL–LII. o., V–XXVIII. o. és III–XVII. o.
1905. Előszó. In: Réz Mihály: *A kiegyezésről*. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1905. V–VI. o.
1905. *Széchenyi és Kossuth*. Franklin Nyomda, Budapest, 10 o. és *Budapesti Szemle*, CXXIV. k. 138–146. o.
1905. *Tudomány és tudományosság hazánkban*. (MTA elnöki megnyitó beszéd). Előszóval ellátott különnyomat az Akadémiai Értesítő 1905. júliusi számából. Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája, Budapest, 16 o.
1906. *A parlamentarizmus és különösen a parlamentaris kormányalkat*. Franklin-Társulat nyomdája, Budapest, 84 o. Uaz két közleményben: *Budapesti Szemle*, CXXV. k. 40–85. o., 213–248. o.
1906. Újabb irányok és fejlemények az európai alkotmányjog körében. *Budapesti Szemle*, CXXVIII. k. 177–191. o.
1907. Magyar imperializmus és hegemonia. *Budapesti Szemle*, CXXIX. k. 161–185. o. –